

NAGY JÁNOS

Vármegyei követek a 18. századi országgyűléseken

A BENE POSSESSIONATI FELEMELKEDÉSE

A reformkori országgyűlések működésének, azon belül is a vármegyék politikai szereplésének képe élénken él a mai köztudatban, ezzel szemben alig ismert a 18. századi diéták politika-, társadalom- és kultúrtörténete – annak ellenére, hogy a vármegyei követek reformkorból ismert politikai dominanciája a 18. századi diétákon alakult ki. Az alábbi írás ennek a 18. századtól megerősödő befolyású országgyűlési csoportnak a történetébe kíván betekintést nyújtani. Arra keressük a választ, hogy milyen volt a követek kiküldésének jogi háttere, hogyan történt a megválasztásuk, milyenek voltak politikai lehetőségeik a diétán. Eközben ismertetem a legújabb szakirodalom azon eredményeit, amelyek ennek a diétai csoportnak, illetve az általuk reprezentált jómódú birtokos nemességnek (*bene possessionati*) a politikai felemelkedésével foglalkoznak.

A 18. SZÁZAD DIÉTÁI

A kora újkori magyar rendi országgyűlésre nem elsősorban mai értelemben vett törvényhozó testületként, hanem a király és a rendek közötti kompromisszum kimunkálásának színtereként kell tekintenünk. A törvény (*decretum*) meghozatala jelezte a létrejött megbékélést, de a diétán (országgyűlésen) zajló legfontosabb dolgok mégsem kerültek be a törvénytárba. Ilyen alku tárgyát képező ügynek számított az adóösszeg, illetve az adóemelés mértéke vagy a rendi sérelmek és kívánalmak (*gravamina et postulata*) orvoslásának kérdése. Az adó és a sérelmek tárgyalása egymástól elválaszthatatlan volt a kortársak szerint.

A korabeli törvények (pl. 1681. évi 58., 1715. évi 14., 1723. évi 7. törvénycikk) szerint az uralkodó háromévenként köteles volt összehívni az országgyűlést, de a gyakorlatban a politikai erőviszonyok szabták meg, hogy a kormányzat mikor folyamodott a diéta összehívásának eszközhöz. A 18. században kilenc országgyűlést tartottak (1708–1715, 1722–23, 1728–29, 1741, 1751, 1764–65, 1790–1791, 1792, 1796 folyamán), ezek helyszíne általában Pozsony volt. A rendek csak a korszak végén gyűltek egybe kivételesen Budán, az 1790–91. évi országgyűlés kezdetén, majd 1792-ben.

A század elejének első két diétája a legnagyobb figyelmet a vallási kérdésnek és a közigazgatás, illetve az igazságszolgáltatás reformjának, így a *systematica commissio* (rendszeres bi-

zottság) munkálatainak, a Magyar Királyi Helytartótanács felállításának, illetve a kerületi ítéltáblák létrehozásának szentelte. A felekezeti viták eltarlottak az 1728–29. évi országgyűlésig, amelyen azonban az uralkodó által sürgetett adóemelés és a kataszteri alapú adózás (távlatilag az adóviselés nemességre való kiterjesztésének) kísérlete is nagy feszültségeket gerjesztett.

1741-ben, az osztrák örökösödési háború kitörésekor a nemesi felkelés összehívása és a segély megajánlása révén a „*vitam et sanguinem*” jegyében valósult meg a rendek és az uralkodó együttműködése. Az 1751. és 1764–65. évi diéták a korábbiaknál konfrontatívabb hangnemben zajlottak: ezeken immár egyértelműen a rendi kiváltságok és az adóemelés kérdése körül folytak a viták. Az 1790–91. évi országgyűlésen a II. József – a magyar rendek által törvénytelennek bélyegzett – uralmát követő közjogi viták és ismét a vallási kérdés uralták a politikai közbeszédet. A század utolsó két diétáját (az 1792. és 1796. éveket) a Franciaország elleni háború céljaira szánt hadisegély (*subsidiium*) megajánlása végett hívta össze az uralkodó.

A korszak diétáinak politikai vezető rétegét tekintve megfigyelhető egy változás: az első három diétán a felsőtábla, illetve a klérus és a főnemesség alkotta a hangadók csoportját, ezután az alsótáblai vármegyei követek vették át tőlük ezt a szerepet. E réteg pozícióinak erősödése mögött az 1740-es évek agrárkonjunktúrájából származó anyagi gyarapodás, a régi nagybirtokosokhoz kapcsoló familiárisi kötelékek felbomlása és a köznemesség szellemi látókörének kitágulása állt. A rendi ellenzéki-ség legszilárdabb bázisát innentől kezdve 1848-ig a vármegyei követek jelentették.

A KÖVETEK KIKÜLDÉSE

A kora újkorban a vármegyék politikai képviselőjét – mint a diéta működését is általában – elsősorban a szokásjog szabályozta, amelynek rögzülését számos esetben fáziskéséssel jelezte egy-egy vonatkozó törvény meghozatala. A nemesség személyes, fejenkénti diétai megjelenésére – amelyet számos törvénycikk írt elő korábban – 1572-ben került sor utoljára. Az idők folyamán egyre inkább előtérbe került viszont a nemesség vármegyeenkénti követek általi képviselőiségének gyakorlata. Ezt a változást mutatja az 1608. évi koronázás utáni I. törvénycikk, amely a diéta két-táblás szerkezetének kialakulásának mér-

földköve lett. A törvény nem szabja meg a küldendő követek (*ablegati*) számát, de mellékesen említi a vármegyei követeket, akik az alsótáblán foglalhatják el ülőhelyüket.

A képviselt megyék száma a 18. század elejétől kezdve – az 1740-es évekbeli szlavóniai, partiumi és az 1778-as temesközi terület-visszacsatolások hatásaként – fokozatosan nőtt: a különböző számítások szerint 40 és 50 között ingadozott. Az 1751. évi diétára például 43 vármegye 86 követet küldött. Az 1625. évi 62. törvénycikk értelmében a vármegyék által a diétára küldendő követeknek birtokos nemeseknek kellett lenniük. A 18. századra megyenként két követ küldése vált általánossá – a királyi meghívók is általában két követ kiküldését kérték –, de például Liptó megye 1741-ben vagy Pest-Pilis-Solt vármegye 1790-ben három követet küldött.

Az általános gyakorlat az volt, hogy a megye első vagy másodalispánját vagy jegyzőjét, illetve egy tapasztalt táblabíró-t delegált a diétára. Gyakran elfordult, hogy a központi kormányzervek egy-egy, az uralkodótól függő hivatalnokát választották meg követté. A vármegyék megpróbálták ugyanis egy-egy megyéjükben is birtokos kormányhatósági hivatalviselő befolyását felhasználni saját vármegyéjük érdekében. Például Sáros vármegye a Királyi Táblán hivatalt vállaló pécsiújfalusi Péchy család tagjait sorozatban három országgyűlésre (1741., 1751., 1764–65.) követéül választotta.

Az egyes megyék számára a Magyar Királyi Udvari Kancelláriának – az 1635. évi 79. törvény értelmében – hat héttel a diéta tervezett kezdete előtt kellett elküldenie a meghívókat (*regales*). A vármegyei gyűlésen választották meg a megye rendjei a követeket, sokszor főispáni jelölés alapján. A követek megválasztása nem fejenkénti szavazással, hanem közfelkiáltással (*communi omnium voto*) történt. A szakirodalom a követválasztások kapcsán hangsúlyozza, hogy az inkább jelölés vagy felkérés volt, mint valódi választás. A követi megbízatásért nem álltak sorban a jelentkezők, a korteskedést ekkor nem azért folytatták a nemesemberek, hogy megválasszák őket (mint a reformkorban), hanem inkább azért, hogy elkerüljék a sok költséggel és fáradsággal járó kiküldetést.

A követek diétai munkájuk ellentételezésére napidíjat kaptak. A diétára kiküldött követek napidíjra való jogát törvény garantálta, ennek mértékét azonban törvények nem rögzítették,

ami vármegyeenként eltérő gyakorlatot és számos visszaélést eredményezett. Így például az 1751. évi országgyűlés alkalmával Veszprém vármegye több mint kétszer annyi költségtérítést szavazott meg követeinek, mint amennyit a Helytartótanács megengedett: a követek egyenként a jogosan nekik járó 567 forint 55 krajcár helyett 1271 forintot kaptak kézhez. A négy forintban megszabott napidíj helyett öt forintot állapított meg a megye, illetve egyéb juttatásokkal (fuvardíj, honorárium, papírköltségek) próbálta kifizetődővé tenni a sok költséggel járó pozsonyi tartózkodást. A követek számára a megye megbízólevelet (*credentionalis*) állított ki abból a célból, hogy ezzel magukat a diéta előtt igazolhassák.

Ezzel egy időben került sor a követutasítás (*instructio*) összeállítására. Erre ekkor még nem fordítottak olyan nagy gondot, mint a reformkorban: a követek saját maguknak állították össze a követutasítást, vagy esetleg – ahogy Tolnában 1751-ben – a jegyző fogalmazta meg azt a követek számára. Ritkább esetben a vármegye jelentős birtokosainak képviselőiből követutasítás-összeállító bizottságot állítottak fel. A szakirodalomban gyakran felmerülő kérdés a követutasítások szigorúsága, illetve a követek beszámoltatásának problémája. A kortársak – az 1764–65. évi országgyűlés szereplői – úgy nyilatkoztak, hogy a követutasítás nem köt, csak irányt mutat. A század elején az instrukciók még rövidek, főként partikuláris sérelmekkel foglalkoznak, ám 1741-től ezek helyett egyre inkább hosszabb, részletesebb és az országos problémákat középpontba helyező követutasítások jelennek meg.

A követek rendszeres beszámoltatásának gyakorlata – követjelentések és végjelentések formájában – a század közepétől erősödött meg és 1790–91-től vált általánossá. Ez a folyamat a vármegyét uralma alatt tartó jómódú birtokos nemesség (*bene possessionati*) politikai öntudatosodását és megerősödését jelzi, amely egyre inkább az országos politika befolyásolására törekedett. A követutasítás rendelkezései csak a reformkortól váltak kötelező erejűekké. A követutasítási rendszer későbbi szigorodását mutatja, hogy az 1832–36. évi országgyűlésen Szatmár vármegye követe, Kölcsey Ferenc az általa támogatott önkéntes örökvltság ügyében olyan pótutasítást kapott küldőtől, amelyet követni nem kívánt, ezért lemondott mandátumáról.

A KÖVETEK A DIÉTÁN

A vármegyei követek helye az alsótáblán a Királyi Tábla elnöki asztalát követően, a klérus után és a távol lévő mágnások, illetve a városok követei előtt volt. Megérkezésük után az egyes megyék követei között gyakran fordult elő nézeteltérés ülőhelyük sorrendje miatt. 1751-ben a diéta első ülésén Vas vármegye küldöttei Sopron megye követei előtt követeltek maguknak ülőhelyet, vagyis az asztaluknál a harmadik hely helyett a másodikra tartottak igényt. Ezek a ma már komikusnak ható diétai precedenciaviták a társadalmi rang kifejezésére, illetve a már megszerzett presztízs védelmére szolgáltak.

A diéta egyes alkotóelemei közötti politikai rivalizálás szimbolikus formában is kifejezést nyerhetett az elsőbbségért kiobbant vitákban. 1751-ben, az országgyűlés elején nyilvánosságra jutott Nógrád vármegye kérvénye, amelyben a megye követei azt indítványozták a főrendeknél, hogy az alsótáblának a főrendek üléstermébe érkező küldöttei ottlétiük idejére ülőhelyet kaphassanak, ne kelljen végig állniuk, ahogy az addig gyakorlat volt. A kérelemhez Borsod, Szabolcs és Vas megye követei is csatlakoztak – ahogy a napló fogalmaz – „*a nemesi előjogok nagyobb díszére és ékességére*”, de törekvésüket végül nem koronázta siker.

Az országgyűlés munkájában számos részfeladatot kaptak a megyei követek. A személynök javaslatára tagjai lehettek a vármegyei követeket testületileg képviselő egy-egy üzenetvivő küldöttségnek és az uralkodót a diétára meghívó országgyűlési küldöttségnek, a dunántúli, dunáninneni, tiszántúli és tiszáninneni kerülethez tartozó megyék álláspontjuk összehangolására ún. kerületi üléseket tarthattak. Ugyancsak testületileg képviseltették magukat néhány fővel a sérelmek összeállítására, az éves adóösszeg felosztására, illetve a törvénycikkek Magyar Udvari Kancelláriával történő megszövegezésére vagy egy-egy részterület reformjára kiküldött bizottság munkájában.

A politikai döntéshozatal módja igen változatos volt: fejenkénti szavazás igen ritkán fordult elő (így az 1728–29. évi diéta adóügyi vitáin), közfelkiáltással történő szavazásra viszont annál gyakrabban került sor. Ebben az esetben a szavazást általában véleménynyilvánítással kötötték egybe. A határozatot nem a szavazatok többsége, hanem a vélemény nyilvánító tekintélyesebb rész (*pars sanior*) vélemé-

nye alapján hozták meg. A vármegyei követek szavazatait az elnöklő személynök nem számolta, hanem mérlegelte (*a vota non numerantur, sed ponderantur* elve). A távollévők és a városok követei szavazatainak korlátozására, illetve egy szavazatra szorítására (*votum curiatum*) ugyan mutatkoztak politikai törekvések a 18. században a vármegyei követek részéről, de a gyakorlatban erre csak az 1825–27. évi országgyűlésen kerülhetett sor.

KORMÁNYPÁRT ÉS A RENDI ELLENZÉK

A 18. században még nem találkoznak viszonylag állandó, modern értelemben intézményesült politikai pártokkal. Inkább pillanatnyi érdekszövetségek alapján beszélhetünk kormánypártról és rendi ellenzékéről. A korabeli ellenzékre egy-egy konkrét téma kapcsán kifermülő, „ad hoc” ellenzéki magatartás volt jellemző. A diétai alkufolyamat (*tractatus diaetalis*) során a kormányzat általában számíthatott a felsőtáblára, az alsótáblán a Királyi Tábla, a klérus, a távollévők követei egy részének és a szabad királyi városok küldötteinek támogatására. Velük szemben a 18. századi magyar diétákon a vármegyei követek alkották a rendi ellenzék derékhadát.

A csoporton belül megfigyelhetőek bizonyos felekezeti-térbeli jellemzők az egyes vármegyék követeinek politikai magatartását illetően. A 18. század első diétáin a protestáns tiszai (tiszántúli és tiszáninneni) vármegyék adták az ellenzék vezérszónokait és tömegbázisát. Ezt követően lényegesen megváltozott a politikai konstelláció: az országgyűlés napirendjét a felekezeti kérdések helyett az adókérdés és a rendi kiváltságok körüli, a rendek és az uralkodó közti kétélhúzás határozta meg, így a felekezeti törésvonalak eltűntek, és az ellenzék katolikus többségűvé vált. A 18. század derekának országgyűlésein az ellenzéki vezetők térbeli megoszlása már szinte teljesen északi súlypontot mutat. Ez azzal a történelmi adottsággal magyarázható, hogy a török hódoltság idején itt létrejött, ún. hódoltsági vármegyék tömbjének köznemesi társadalmá – az ország más régióiban élő társaihoz képest – népe-sebb volt és nagyobb politikai önállósággal, illetve látókörrel rendelkezett. Ugyanekkor (1751-ben) a legtöbb, kormányzatot támogató vármegye a Dunántúlon volt. „Pártviszonyok” tekintetében a legkiegyensúlyozottabb a dunáninneni kerület volt (azaz a Felvidék

nyugati része és a Duna–Tisza köze), ahol egyaránt találunk ellenzéki és a kormányzathoz lojális megyéket.

Voltak persze olyan követek, akik a diéta alatt váltottak pártot. Az „átállások” motivációja különböző lehetett. Az állandó jövedelemmel és a közhatalom gyakorlásával járó királyi hivatalok megszerzése a diétai követek számára sem volt lényegtelen. Noha legtöbb esetben a közvetlen összefüggés a diéta és a királyi kedvezés kinyilvánítása között nem mutatható ki, feltételezhető, hogy a király, illetve királynő részéről megnyilvánuló kegy (királyi adomány, consensus vagy jóváhagyás egy birtok megszerzésére, központi kormányhatalomsági hivatali kinevezés, nemesség és címer megerősítése, illetve adományozása stb.) a vármegyei követek politizálását erőteljesen befolyásolhatta.

Az 1722–23. évi diétát követően Szluha Ferenc nádori ítélőmester és Komárom vármegyei követ a *Pragmatica Sanctio* országgyűlési elfogadtatásában vállalt szerepéért kancelláriai tanácsosságot és 20 000 forint értékű birtokot kapott. Gosztonyi István hevesi követ 1751-ben kormánypárti fellépését követően kapott helytartótanácsosi kinevezést Mária Teréziától. A források arra utalnak, hogy a bécsi döntéshozók tudatosan nyúltak ehhez az eszközhöz. Koller Ferenc kancelláriai tanácsos az 1751. évi diéta előtti tervezetében vármegyénként a helyi közéletben hangadó 2-3 nemes számára „kedvezések” nyújtását tanácsolta az ellenzék kifermődésétől féltő udvarnak.

Kaunitz államkancellár 1761-es államtanácsi előterjesztése ugyanennek a politikai jelenségnek a másik oldalát világítja meg. Az államkancellár az udvarral szembeszegülő mágnások és nemesek, illetve utódaik karrierlehetőségeinek ellehetetlenítését javasolta Mária Teréziának. A diéta a kormányzat bevált lekenyerezési taktikájának kivédésére 1790 júniusában elfogadta a Szabolcs megye által javasolt „hazafias eskü” intézményét: a diétai követek és főispánok esküt tettek arra, hogy a kormányzattól semmiféle hivalt, érdemrendet vagy kedvezményt nem fogadnak el, csak ha ebbe az ország rendjei beleegyeznek.

A felekezeti érdek is fontos motivációs tényező lehetett a protestánsoknál: egyházuk védelme érdekében lojális országgyűlési szereplésükkel igyekeztek megnyerni az uralkodó jóindulatát a katolikus világi és egyházi főrendekkel szemben. Így például az

egyháza közéleti ügyeiben aktív Prónay Gábor evangélikus vallású Pest megyei követ számos, adóemelést pártoló felszólalást tett az 1751. évi diétán, amiért cserébe Mária Teréziától nem sokkal később megkapta az engedélyt arra, hogy Acsán kőtemplomot építtessen mint a község földesura.

A VÁRMEGYÉK POLITIKAI TÖREKVÉSEI

A vármegyei nemesség merészebb politikai követeléseket, átfogó programot a Habsburg uralkodóknak kedvezőtlen – tehát a magyar rendiség számára ígéretesebb – nemzetközi helyzetben fogalmazhatott meg. 1741-ben, az osztrák örökösödési háború árnyékában az egyes kerületek sérelmi listáiban merült fel a Helytartótanács eltörlésének és egy önálló, csak magyar tanácsosokból álló *ministerium* felállításának gondolata vagy az a később sokszor ismételt pont, hogy az uralkodó lakjék az országban.

1790-ben a diéta kezdetét is meghatározta a Habsburg Monarchia számára kényelmetlen külpolitikai konstelláció: az 1789–90-ben zajló belgiumi felkelés és a magyarországi elégedetlenség II. Frigyes Vilmos porosz király általi támogatása. A vármegyek egyeztettek álláspontjukat, és Ócsai Balogh Péter nógrádi alispán és követ tervezetét elfogadva radikális követelésekkel álltak elő. Az ekkor készült követutasítások és az uralkodóhoz intézett feliratok három alapelvben egyeztek meg:

1 II. József uralma törvénytelen volt, így a Habsburgok magyarországi örökösödésének „fonala” megszakadt (*filium successionis interruptum*), új társadalmi szerződésre van szükség. A legtöbben az ellenállási jog visszaállítását is kívánták.

2 Magyarország szuverén ország, vagyis külügyei, had- és pénzügyei önálló intézésére is joga van. A végrehajtó hatalom gyakorlására – a Helytartótanács helyett – ún. szenátust kívántak felállítani, ahová a vármegyek is delegálnának szenátorokat.

3 A hitlevélben rendezendő lenne a vallásügy az 1606. évi bécsi és az 1645. évi linzi béke protestánsok számára kedvezőbb rendelkezései alapján.

A DIÉTA GÖRBE TÜKRE

Az eddig elének táruuló kép nagyrészt hivatalos forrásokból, túlnyomórészt naplóból bontakozott ki. Az „országgyűlési ifjúság” tagjai, például a diétára érkező követek mellé beosztott „kisköve-

Az országgyűlés alsóháza, Pozsony, 1836

tek” által írt országgyűlési gúnyversek ugyanakkor olyan szatirikus hangú és sokszor trágár nyelvezetű képet adnak a korabeli szereplőkről, amely általában véve a vármegyei követek többsége, vagyis a rendiség ellenzéki szemléletmódját tükrözi. Ezen az elfogult, de számos jellemző politikai mozzanatot is megjelenítő „görbe tükörön” keresztül is megláthatjuk a kor szereplőit.

A rendi politikai közlemények részévé vált pasquillusok diétáról diétára megújulva, de egy (a 17. század eleje óta létező) irodalmi kánonba illeszkedve számon tartották az átállásokat, a megalkuvásokat és az erkölcsileg feddhetetlennek tűnő (ám annál korlátoltabb) vezérszónokokat. Az 1751. évi diéta egyik pasquillusa gelsei Biró Jánost, Győr vármegye követét és alispánját vette célba tudatlansága miatt, aki akkor szónokol, amikor nem kellene, és akkor hallgat, amikor beszélnie kellene:

A szádnak puskáját,
 hogy tud beszélni.
 Jó szós vagy dél után,
 dél előtt néma vagy,
 Nem hijába hogy te tök fejed
 olyan nagy
 Ahol nem köllene olyan vagy
 mint Hadnagy,
 Szollsz, pörölsz, de hol köll,
 mint darab fa olly vagy.

Egy másik vers Darvas József nógrádi ellenzéki „vezér”-nek és követtársainak 1764. november 17-i „árulását” eleveníti fel:

Darvas commandoja alatt ország vára
 már feladatott, korántsem javára
 Nemzetünknek: mivel nagy adót nyakára
 hárit: szegény népnek örök siralmára.

A század végére a vármegyei követek, vagyis a bene possessionati hatalomátvétele nemcsak a döntéshozatali mechanizmusban, hanem a politikai követelésekben is nyilvánvalóvá vált a diétán. A Rákóczi-szabadságharcot követő kompromisszum garantálta a rendi jogokat s biztosította a rendek és a dinasztia közötti konfliktusok tárgyalásos úton történő, békés megoldását. A vármegyei követek egyre aktívabb alakítói lettek ennek a korszaknak. Noha a hatalmi erőter a század második felében egyre inkább a Habsburg uralkodók abszolutisztikus törekvéseinek és nem a rendiségnek kedvezett, néhány kivételes alkalommal (így 1741-ben és 1790–91-ben) lehetősége adódott a köznemességnek is, hogy saját elképzeléseit felvázolhassa. A felekezeti kérdés által megosztott rendiség (konfessionális rendiség) helyére az alkotmányos problémákat előtérbe állító rendi politikai elit (alkotmányos rendiség) lépett. Ez a politikai-társadalmi képlet maradt ezután meghatározó egészen a reformkorig. ♦